

ПОЧАТКОВІ ЦЕРКОВНІ ШКОЛИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЗА ДАНИМИ ЦЕРКОВНОЇ СТАТИСТИКИ

Упродовж ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. функціонувала система церковної освіти, нижчою ланкою якої були початкові школи (церковнопарафіяльні та школи грамоти). Особливого розвитку вони набули з 60-х років ХІХ ст., але в історії церковного шкільництва виділяються і 90-ті роки та початок ХХ ст. Це пов'язано зі створенням керівних структур, впровадженням статуту семінарії та училищ 1884 року та прийняттям спеціального положення про управління церковними школами тощо. Ці заходи та збільшення казенних видатків на освітянські потреби зумовили розширення мережі церковного шкільництва.

Метою даної статті є аналіз показників церковної статистики, що уможлиблює здійснення найпростіших підрахунків для ілюстрації процесу розширення церковного шкільництва. Виокремлення відповідних показників по розвитку церковних шкіл в українських губерніях уможлиблює виділення лідерів серед них. А з'ясування динаміки виділення казенних коштів для церковної освіти є своєрідним показником розуміння державою важливості цієї справи.

19 лютого 1885 року при Св. Синоді була утворена Училищна рада під головуванням єпископа Германа, якій підпорядковувались церковні школи усіх єпархій Російської імперії, окрім Ризької та князівства Фінляндського. Загальне управління школами в кожній єпархії належало єпархіальним архієреям та єпархіальним училищним радам. У повітах школами опікувались повітові відділення єпархіальних училищних рад, яких у 1892-1893 н. р. налічувалось 525, та призначені архієреями спостерігачі-священники, чисельність яких складала 2298 осіб.

Упродовж 1894-1895 н. р. Училищною радою при Св. Синоді були вирішені такі важливі питання функціонування системи церковної освіти: запроваджені посади наглядача за церковними школами у «не земських» губерніях; визнано доцільним вивчення в школах садівництва та городництва; розподілено кошти одноразової допомоги, яка була «Высочайше пожалована» з державного казначейства у сумі 350 000 руб. у 1893 р. та 700 000 руб. у 1894 році; про забезпечення шкіл навчальними посібниками в кількості до 900 000 примірників; про проведення в Києві з 15 липня 1894 р. з'їзду представників училищних рад Південно-Західного краю Росії; про використання грошової допомоги Св. Синоду на влаштування та утримання церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти з коштів державного казначейства щорічно в сумі 3 279 645 руб.; про видання при Училищній раді щомісячного педагогічного журналу «Народное образование» і т. д.¹

Увага державного та церковного керівництва до шкільної справи не зменшувалась і 26 лютого 1896 року «Высочайше» затверджено положення про управління церковними школами. У відповідності з ним з квітня 1896 року була реорганізована Училищна рада при Св. Синоді, яку з січня 1896 року очолив єпископ Гурій. У полі діяльності Училищної ради перебували питання про виділення коштів на влаштування і утримання церковних шкіл, рекомендування книг для шкільних бібліотек, клопотання про виділення державних коштів для шкіл, відкриття двокласних шкіл, влаштування курсів для вчителів тощо. З 1896 року Училищна рада за свої кошти почала видавати щомісячний журнал «Народное образование». Училищній раді при Св. Синоді підпорядковувались 64 єпархіальні Училищні ради, які відповідно керували 576-ма повітовими та окружними відділеннями Єпархіальних Училищних рад.

---

¹ Церковно-приходение школы и школы грамоты // Всеподданейший отчет за 1894-1895 годы / Обер-прокурор Св. Синода К. Победоносцев по відомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1897. – С. 361.

Положення про управління церковними школами від 26 лютого 1896 року внесло зміни в церковно-шкільну інспекцію. Зокрема, в кожній єпархії були призначені єпархіальні «наблюдатели» (спостерігачі, наглядачі), а у повітах призначено по одному наглядачу із осіб, котрі мали священний сан, і їм встановлювалась платня від 240 до 1200 руб. кожному. Деякі із повітових наглядачів були звільнені від обов'язків парафіяльного священника, або числилися в парафіях з двома і більше причтами. очолював церковно-шкільну інспекцію, у відповідності з положенням від 26 лютого 1896 року, наглядач церковних шкіл, який мав двох помічників.

Діяльність центральної інспекції церковних шкіл зводилась до ревізії єпархіальних Училищних рад, їх повітових відділень та церковних шкіл, та до керівництва єпархіальними і повітовими наглядачами. Обов'язки єпархіальних і повітових наглядачів зводились до якомога частішого відвідування церковних шкіл, турботу про їх матеріальний стан і, загалом, розвитку церковно-шкільної справи. Своїм рішенням від 5 червня 1896 р. Св. Синод надав право спостерігачам завідувати зразковими школами, що діяли при духовних семінаріях. Спостерігачі зобов'язані були щорічно складати звіти про стан церковнопарафіяльних та шкіл грамоти.

У 1891-1892 н. р. в Російській імперії церковнопарафіяльних шкіл налічувалось 10421, а шкіл грамоти 12 839, тобто усього 23 260 шкіл, в яких навчалося 721 892 учні. У 1892-1893 н. р. кількість церковнопарафіяльних шкіл збільшилась до 11 342, а кількість шкіл грамоти до 15 922, всього шкіл стало 27 264. Учнів обох статей в них налічувалось 860 206 душ, в т.ч. в церковнопарафіяльних школах – 420 208 і в школах грамоти – 379 998. На одну церковнопарафіяльну школу припадало 42 учні, а на одну школу грамоти – 25.

Що стосується такого показника, як кількість учнів церковних шкіл на 1 000 православного населення, то серед 60-ти єпархій на першому місці була Київська. За офіційною статистикою, на її території діяло 856 церковнопарафіяльних та 724 школи грамоти, в яких навчалося у 1892-1893 н.

р. 79 731 учень. А серед 2 517 976 православних мешканців єпархії на кожну тисячу припадало 31,5 учня. У 1888-1889 н. р. аналогічний показник становив 22,5. Стосовно інших українських губерній, то зростання у ці ж роки було таким: в Подільській – з 19,7 до 27,9, у Волинській – з 11,3 до 21,1, у Херсонській – з 7,3 до 11,1, у Полтавській – з 3,7 до 8,7, у Чернігівській – з 2,7 до 7,1, у Катеринославській – з 3,8 до 6,9 і в Харківській – з 2,1 до 4,9. Тобто, у Київській єпархії такий показник зріс у 1,4 рази, у Подільській теж у 1,4, у Волинській в 1,8, в Херсонській в 1,5, в Полтавській в 2,3, в Чернігівській в 2,6, в Катеринославській в 1,8, у Харківській у 2,3 рази. Офіційна статистика та здійснені нами підрахунки виглядають доволі обнадійливо, та свідчать про швидкі темпи поширення церковної освіти.

Як вказувалось у звіті Обер-прокурора Св. Синоду за 1890-1891 рік, найуспішніше розвивались церковні школи в Київській єпархії: за рік їх кількість зросла на 100, а кількість учнів – на 15 841 особу. В інших єпархіях кількість шкіл поставала більшою, але охоплюваність ними учнів була меншою. Так, наприклад, у Подільській єпархії за аналогічний період кількість шкіл збільшилась на 118, але збільшення кількості учнів становило тільки 12 120 осіб; у Волинській єпархії кількість шкіл зросла на 186, а кількість учнів – на 7 831; у Подільській єпархії кількість шкіл збільшилась на 226, а кількість учнів – на 7 943 і т.д.¹

Та швидка динаміка показників церковних шкіл та охоплюваності ними учнів була далекою від ідеальної. За офіційним рядком звіту «дело народного образования находится в состоянии далеко несоответствующем нуждам и запросам жизни» стояли такі цифри: до 7 700 000 православних дітей шкільного віку залишалися поза системою освіти, а в школах навчалися тільки до 30% від

---

¹ Всеподданейший отчет за 1892-1893 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1895. – С. 509.

загальної кількості дітей шкільного віку. Особливо катастрофічною була ситуація щодо навчання дівчаток. Із загальної кількості дівчаток шкільного віку – 5 000 000 осіб – в церковних школах у 1892-1893 н. р. навчалось лише 150 364 особи і школах інших відомств до 350 000 осіб, тобто всього 500 000, що складало 10% від загальної кількості. А решта – 90% залишалися поза стінами школи.¹

У 1893-1894 н. р. церковних шкіл в імперії налічувалося 27 264, а учнів в них – 860 206 осіб, в т.ч. – 709 842 хлопчиків і 150 364 дівчинки. У наступному 1894-95 н. р. шкіл налічувалось 31 835, а кількість учнів збільшилась до 981 076 осіб, тобто кількість шкіл збільшилась на 4 571, або більше 16%, а учнів – на 120 870 душ, або на 14%. Лідируюче місце серед 61 єпархії продовжувала зберігати Київська. Послугуючись тим самим показником – кількість учнів церковних шкіл на 1000 православного населення – підкреслимо, що він був найвищий і складав 31,6. Усього шкіл налічувалося 1638 (913 церковнопарафіяльних і 725 шкіл грамоти). В них навчалось 79 293 учні (70 466 хлопчиків і 8 827 дівчаток), а православного населення в Київській єпархії налічувалось 2 506 912 осіб. В інших українських губерніях такий показник становив: у Подільській – 27,6, у Волинській – 21,7, у Херсонській – 12,4, у Полтавській – 9,5, в Харківській – 9,4, в Катеринославській – 9,1, в Чернігівській – 8,1.

У 1895-1896 н. р. кількість церковних шкіл зростає до 34 836, а учнів в них – до 1 116 492 осіб. А станом на 1 січня 1898 р. церковних шкіл налічувалось 38 475, а учнів у них було 1 338 598 осіб обох статей.

До 1901 року церковних шкіл налічувалось уже 43 602, у складі яких було: 15 церковно-учительських, 373 другокласних, 411 двокласних, 21 323 однокласних, 21 364 шкіл грамоти та 116 зразкових при духовних семінаріях і

---

¹ Всеподданейший отчет за 1892-1893 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1895. – С. 510.

жіночих духовного відомства училищах. Кількість учнів у всіх типах шкіл досягла 1 764 912 осіб (1 271 598 хлопчиків та 493 314 дівчаток).¹

У звітах Обер-прокурора Св. Синоду відмічалось, що церковні школи прагнули в більшій чи меншій мірі досягти головної мети – утвердження серед народу православного вчення, віри та християнської моралі. Привчені до обов'язкового читання вранішніх перед початком уроків і вечірніх молитов, учні церковнопарафіяльних шкіл зобов'язані обов'язково відвідувати храм Божий і у недільні та святкові дні. У хороших школах учителі збирали учнів за годину-другу до початку вечірнього богослужіння, готували їх до читання та співу в церкві, супроводжували, керували ними та слідкували за їх поведінкою. У багатьох школах старші учні, з благословіння єпархіальних преосвящених, одягали в церкві стихарі і прислужували при богослужінні. При багатьох церковнопарафіяльних школах в недільні та святкові дні проводились позабогослужбові бесіди, які, до того ж, супроводжувались співом. Користь від них очевидна, але важливо і те, що багато людей не зловживали своїм вільним часом. У великих парафіях при церковнопарафіяльних школах відкривались ще й недільні школи для дорослих.

Таким чином, церковні школи ставали не тільки розсадником грамотності серед народу, а й центром виховання підростаючого покоління в душі віри та церкви православної. Школи впливали і на дітей, і на їх батьків. У звіт Обер-прокурора Св. Синоду потрапили слова спостерігача за школами 3-го округу Уманського повіту, який підкреслив, що «в той семье, где есть мальчик, учившийся в школе, уже нельзя встретить таких членов, которые бы читали молитвы не правильно, а тем более искаженно».¹ В офіційних звітах

---

¹ Всеподданейший отчет за 1901 год / Обер-прокурор Святейшего Синода по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1905. – С. 285.

¹ Всеподданейший отчет за 1888-1889 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891. – С. 358.

наголошувалось, що селяни люблять церковну школу і в першу чергу за те, що в ній діти навчаються читати часослов і псалтир, співати молитви, привчаються до відвідування храму Божого, засвоюють добрі звички тощо.

Підтримуючи школи, єпархіальні училищні ради забезпечували їх додатковою літературою для позакласного читання. Київська єпархіальна училищна рада в 1889 році розіслала у 115 шкіл спеціальні бібліотеки, кожна з яких складалася з 130 назв книг для позакласного читання.

В наступні роки виховна мета церковної освіти все більше конкретизувалась. «Главная и самая важная забота законоучителей, заведующих школами и учителей состояла в том, чтобы пробудить, развить и утвердить в учащихся чувства любви к Богу, Св. Церкви, ея уставам и священнодействиям, чувства верноподданнической преданности и любви к Царю и отечеству, любви к родителям, вежливое и почтительное обращение со старшими и кроткое, ровное – со сверстниками и младшими», - підкреслювалось в офіційному документі.² Для досягнення цієї мети сам спосіб викладання головного предмета в школах – Закону Божого – мав характер релігійно-виховний. Законовчителі старались, щоб істини християнської віри сприймалися не лише розумом, а й серцем; священна історія викладалася в живих оповіданнях, з яких діти могли б винести моральні уроки; особливо законовчителі мали турбуватися, щоб в серцях учнів ясно і твердо закарбувалися фрагменти життя Ісуса Христа, як взірць праведного життя. При вивченні молитов мала звертатись увага на їх розуміння і малось на увазі таке налаштування дітей, щоб молитва стала потребою їх душі. В школах вводились щоденні молитви перед навчанням та по його завершенні.

Неослабна увага приділялась влаштуванню шкільних бібліотек. Станом на 1894-1895 н. р. Київська єпархія відносилась до трьох єпархій (ще

---

² Всеподданейший отчет за 1892-1893 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1895. – С. 517.

Архангельська і Донська), на території яких усі церковні школи мали бібліотеки. Для забезпечення церковних шкіл підручниками та посібниками ще у 1891 році Училищна рада при Св. Синоді сформувала книжковий склад, що передбачало здешевлення книг та цільову їх доставку у шкільні бібліотеки. У 1894 році з цією метою була створена спеціальна Видавнича Комісія, яка в перший рік свого існування безкоштовно розіслала в єпархіальні училищні ради 1 607 000 примірників навчальних книг на суму 192 325 руб., а потім на вимогу училищних рад було розіслано ще 939949 примірників підручників загальною вартістю 131848 рублів. Окрім безплатних поповнень бібліотек, училищні ради закупили ще 862 854 примірники книг на суму 159 356 рублів. У 1894 і 1895 роках Видавнича Комісія безплатно розіслала для шкільних бібліотек 64 000 примірників книг під назвою «Приходская Библиотека» загальною вартістю 15 610 рублів.

Та навчання дітей не вичерпувало завдань церковної освіти. Як підкреслювалось в офіційних документах, «церковно-приходская школа ставит себе задачей не только обучение детей, но и в особенности воспитание их посреди скудной крестьянской среды и грубой обстановки: сообщение им добрых религиозных и нравственных начал и стремлений, добрых привычек, приучение их к порядку и опрятности, возбуждение в них умственного и нравственного интереса в соответствии с той жизнью и деятельностью, какая предстоит им. Главным средством для возвышения духа в детях полагается - церковное богослужение, с сознательным в нем участием, и пение действие коего в особенности благотельно и простирается не только на детей, но чрез них на родителей их и на всю деревню. Чрез учеников благотворное влияние церковной школы распространяется и на взрослое население. Внимательным церковным стоянием дети подають добрый пример прежде всего членам своей

семьи, а участие детей в церковном чтении радует родителей, привлекает и к разумному чтению».¹

П'ятиріччя запровадження нових правил для церковнопарафіяльних шкіл (13 червня 1889 р.) відзначалося особливо: під головуванням знову призначеного очільника училищної ради при Св. Синоді Преосвященного Германа відбулося засідання, після якого усі члени ради побували в Ісакіївському соборі Санкт-Петербургу на спеціальному богослужінні з нагоди такої події.

Посилена увага державно-церковного керівництва до церковнопарафіяльної освіти спричиняла її розвиток. Для 70-мільйонного православного населення Російської імперії (окрім Ризької єпархії та Фінляндії) у 1889 році діяло 8498 церковнопарафіяльних шкіл, у яких навчалось 294 097 учнів, та 9 217 шкіл грамоти, які охоплювали 179 178 учнів. Тобто, 17 715 шкіл давали освіту 473 275 особам.²

Функціонували школи за правилами 13 червня 1884 року та за однотипними програмами, затвердженими в 1886 році Святішим Синодом.

В офіційних звітах про розвиток церковної освіти відзначалося, що школи «имеющие целью утверждать в народе православное учение веры и нравственности христианской» позитивно впливають і на місцеве населення, яке повсюдно своїми пожертвуваннями підтримує церковне шкільництво. Піднесення церковної освіти впливало і на навчальні заклади інших відомств, які стали більше уваги приділяти вивченню Закону Божого. Активно діяла і Училищна рада при Св. Синоді. Вона вивчала звіти єпархіальних училищних рад; призначала кошти на утримання зразкових шкіл при духовних семінаріях

---

¹ Всеподданейший отчет за 1896-1897 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1899. – С. 239.

² Церковно-приходение школы и школы грамоты // Всеподданейший отчет за 1888-1889 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891. – С. 341.

та жіночих духовних училищах, а також на допомоги церковнопарафіяльним та школам грамоти; рекомендувала навчальні посібники, книги для позакласного читання, різні ілюстровані матеріали та ноти для церковного співу; розглядала клопотання про нагородження за сумлінне ставлення до церковних шкіл; готувала для Св. Синоду подання про затвердження почесних попечителів церковнопарафіяльних шкіл тощо.

На основі єпархіальних статистичних звітів про стан церковнопарафіяльних шкіл у 1888-1889 н .р. була складена таблиця про кількість учнів церковних шкіл на 1000 душ православного населення в 60-ти губерніях Росії. На першому місці у цій таблиці значилась Київська губернія, у якій з 2 427 138 православних жителів обох статей 54 819 осіб навчалися в церковних школах, що становило 22,5 на 1000 душ. Це був найвищий показник.

В інших українських губерніях цей показник становив: в Подільській – 19,7, у Волинській -11,3, в Херсонській – 7,3, в Катеринославській – 3,8, в Полтавській – 3,7, в Чернігівській – 2,7, в Харківській – 2,1. В коментарях до таблиці підкреслювалось, що більш-менш задовільним є співвідношення кількості учнів церковних шкіл до загальної кількості православного населення у губерніях Київській, Могилівській, Подільській, Мінській, Литовській, Волинській, Тверській та Ярославській, а не задовільним у Костромській, Псковській, Чернігівській, Харківській, Камчатській, Пермській, Грузинській, Сибірській, Холмсько-Варшавській та Якутській губерніях. Загальний показник по 60-ти губерніях Росії становив 7 учнів церковних шкіл на 1000 православного населення.¹

У відповідності з положенням про школи від 13 червня 1884 року фінансову підтримку їм мали забезпечувати місцеві парафії, сільські та міські громади, парафіяльні попечительства, братства, земські та інші громадські

---

¹ Церковно-приходские школы и школы грамоты // Всеподданейший отчет за 1888-1889 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891. – С. 347.

організації, приватні особи і частково казна. За звітом 1888-1889 н.р., церковні школи отримали 1 948 000 рублів. Джерелами фінансування були: 1) кошти від місцевих парафій – 160 000 руб. та монастирів – 35 000 руб.; 2) матеріальна підтримка від сільських товариств (в Київській губернії це 113 000 руб., в Подільській – 68 000 руб., у Волинській – 51 000 руб. і т.д.); 3) кошти від міських дум та управ – 23 000 руб.; 4) кошти від 12 000 парафіяльних попечительств – 460 000 руб.; 5) допомога від земств – 104 000 руб.; 6) добровільні внески від приватних осіб – 180 000 руб.; 7) кошти від батьків – 83 000 руб. До того ж єпархіальні училищні ради мали залишкові кошти від попереднього навчального року.¹ Та, не дивлячись на таке фінансування церковної освіти, все ж брак коштів називався одним з перших гальмуючих чинників розвитку системи церковної освіти.

Джерелами фінансування системи церковної освіти залишались ті самі, але кількісні показники щорічно збільшувались. Так, у 1892-1893 н. р. загальна сума коштів для фінансування церковних шкіл Російської імперії збільшилась до 3 564 131 руб., з яких було витрачено 2 500 000 руб. Та загальні показники не зовсім адекватно відображали справжній стан справ. Адже разом із збільшенням загальної суми витрат на церковні школи, збільшувалась і кількість шкіл. А в розрахунку на одну школу явного збільшення коштів не було. В 1890-91 н.р. на 21 626 шкіл було витрачено 2 000 000 руб., тобто в середньому по 92 руб. на школу, в 1892-93 н.р. на 27 264 школи використано 2 500 000 руб. що в середньому теж дає біля 92 руб. на школу. Та середньостатистична цифра насправді була нижча від реальної. Адже з 2,5 мільйонів руб., витрачених на школи, значна частина використана на будівництво нових шкільних приміщень, яких у 1892-1893 н .р. було

---

¹ Церковно-приходение школы и школы грамоты // Всеподданейший отчет за 1888-1889 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного исповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1891. – С. 352-353.

споруджено 903. Таким чином, матеріальне забезпечення системи церковної освіти продовжувало залишатись не достатнім.

В наступні роки кількість коштів збільшувалась. Продовжуючи залишатись основним джерелом фінансування церковної освіти, так звані місцеві кошти у 1893-94 н. р. склали 2 464 609 руб. 18 коп., а у 1894-95 н. р. – 2 685 343 руб. 96 коп. Якщо до них додати урядові дотації, як постійні так (175 500 руб.), так і одноразові (у 1893-94 н.р. – 350 000 руб. і у 1894-95 н. р. 700 000 руб), то загальна сума фінансування церковних шкіл складала: у 1893-94 н. р. – 3 461 174 руб. 11 коп., а у 1894-95 н.р. – 4 020 573 руб. 36 копійок. В перерахунку на одну школу коштів припадало: у 1893-94 н.р. – 100 руб., у 1894-95 н.р. – 116 руб. Тобто динаміка росту є очевидною, але знову ж таки, не всі ці кошти витрачались на фінансування існуючих шкіл, частина з них йшла на нове будівництво.

Державне фінансування шкіл збільшувалось. З 1896 року, у відповідності з рішенням Державної Ради від 5 червня 1895 року, асигновано в доповнення до 175 000 руб. ще 3 279 145 руб. З травня 1895 року ця сума була збільшена ще на 150 000 руб., що стало результатом додаткового рішення Держради від 26 травня 1897 року. Таким чином, упродовж 1896-1897 н.р. церковним школам було асигновано 4 954 645 рублів. Кошти на церковні школи поступали ще й з інших джерел. Так, Обер-прокурор Св. Синоду в 1897 році виділив із благодійницьких внесків одноразову допомогу школам в розмірі 28 995 рублів. Так званих місцевих коштів на утримання церковних шкіл в 1895-1896 н.р. поступило 3 041 119 руб. 53 коп., а в 1897 р. – 3 634 152 руб. 12 коп. По джерелах фінансування у відсотковому виразі ці кошти розподілились так: 16,3% - від церков, 3,3% від монастирів, 1,3% від брацтв, 0,9% від місій і місіонерських товариств, 9,6% від земств, 2,6% від міського управління і міських громад, 31,7% від сільських товариств, 3,6% від парафіяльних попечительств, 13,7% від попечителів та благодійників, 3,0% від духовенства,

6,3% плата за навчання, 7,7% з інших місцевих джерел.¹ З наведених цифр видно, що з місцевих коштів найбільше надійшло грошей від сільських товариств (31,7%), менше від церков та монастирів (19,6%), ще менше від попечителів та благодійників (13,7%).

Якщо співвіднести загальну суму коштів (державних і місцевих) з кількістю церковних шкіл, що діяла на 1 січня 1898 року, то середня вартість однієї школи складе 215 руб. 37 коп., а один учень обходиться в 6 руб. 19 копійок. Таким чином, зазначалося у звіті Обер-прокурора Св. Синоду за 1896-1897 н. р., збільшення казенного фінансування і зумовлене цим збільшення місцевих надходжень, дало змогу Єпархіальним Училищним радам забезпечити церковні школи більш-менш задовільно у порівнянні з попередніми роками.

На початку ХХ ст. джерела фінансування церковної освіти залишалися ті самі, але коштів з них поступало більше. Так, у 1901 році загальний бюджет церковних шкіл імперії склав 14 360 877 руб. Це були кошти з державного казначейства – 6 707 884 руб. Місцеві кошти збиралися від: церков – 1 101 125 руб., від монастирів – 232 730 руб., від церковних брацтв – 57 657, від міських Дум і міських громад – 136 433 руб., від сільських товариств – 1 773 659 руб., від парафіяльних попечительств 313 647 руб., від духовенства – 219 960 руб., від попечителів – 687 866 руб., від благодійників (приватних осіб) – 498 945 руб., плата за навчання склала 400 011 руб. і т.д.²

Таким чином, здійснені на основі офіційних статистичних показників підрахунки показують, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. нижча ланка системи освіти (церковнопарафіяльні школи та школи грамоти) перебувала під неослабним контролем державно-церковного керівництва. Керівництво

---

¹ Всеподданейший отчет за 1896-1897 годы / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного неповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1899. – С. 229.

² Всеподданейший отчет за 1901 год / Обер-прокурор Святейшего Синода К. Победоносцев по ведомству православного неповедания. – СПб.: Синодальная типография, 1905. – С. 289.

шкільною справою здійснювала Училишна рада при Св. Синоді, яка уніфікувала організацію навчально-виховного процесу, вела звітність про стан церковної освіти та виділення казенних коштів на її розвиток. Прості математичні підрахунки показують, що з усіх російських губерній лідером у розвитку церковної освіти була Київська губернія. Свідченням тому і кількість існуючих шкіл, і чисельність учнів, і такий показник, як кількість учнів на 1 000 православного населення тощо. Не ставлячи за мету завдання з'ясування якості церковної освіти, варто підкреслити, що кількісні показники розвитку шкільної справи виглядали втішними. Створення керівної вертикалі освітою, видання спеціальних положень та програм, фінансова підтримка церковних шкіл нижчої ланки, щорічна звітність та її аналіз у звітах Обер-прокурора Св. Синоду, які подавались імператору, підкреслюють розуміння державними мужами важливості освіти та виховання простого люду.

Mykhajlo Janchuk

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

THE ORIGINAL CHURCH SCHOOL LATE 19th - EARLY 20th CENTURY, ACCORDING TO CHURCH STATISTICS

On the basis of the data statistics of the church of the late 19th - early 20th century main parameters that characterize the development of religious schools (parish and school diplomas). It is emphasized that in the ninetieth of the 19th century, accounted for another surge in the development of the original church education. He led both the administrative and organizational measures of state-church leadership (publication of a new charter in 1884 to seminaries and religious schools, the new regulation on the management of church schools, the increase in public funds for the primary church schools, establishing clear accountability) and practical motivation education rural youth. From the statistical indicators of primary education in the Russian Empire distinguishes data on Ukrainian provinces, which strongly suggests that the leader in the creation of a network of church schools was Kiev province. Its territory is not just increasing the number of primary church schools in the period, and was the highest such rate as the number of students per thousand's Orthodox population. This mean a high percentage of children in primary education.

As shown in official documents defined educational purpose of church education. Named the primary sources of funding religious schools and state- owned shows the dynamics of increasing spending on education.